

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Conflict of consensus? Onderhandelingstechnieken in de Hollandse Statenvergaderingen aan het einde der middeleeuwen

Damen, M.J.M.; Dijkhof E., Gent M. van

Citation

Damen, M. J. M. (2007). Conflict of consensus? Onderhandelingstechnieken in de Hollandse Statenvergaderingen aan het einde der middeleeuwen. *Uit Diverse Bronnen Gelicht. Opstellen Aangeboden Aan Hans Smit Ter Gelegenheid Van Zijn Vijfenzestigste Verjaardag*, 51-60. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/16534>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/16534>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Conflict of consensus? Onderhandelingstechnieken in de Hollandse Statenvergaderingen aan het einde der middeleeuwen¹

Mario Damen

Inleiding

Hans Smit heeft samen met zijn medewerkers van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis een flink aantal 'groene banden' gewijd aan de dagvaarten van de steden en Staten van Holland. Inhoudelijk en kwalitatief bekeken, is het een nalatenschap waar toekomstige generaties mediëvisten hun voordeel mee kunnen doen. Op dit moment, voorjaar 2007, ligt het terrein namelijk nog grotendeels braak. Hans Smit heeft zelf natuurlijk uitgebreid gebruik gemaakt van de dagvaarten in het kader van zijn proefschrift over de relatie tussen vorst en onderdanen. Met name voor een analyse van de huldigingsreizen, de kern van zijn boek, bleken de dagvaarten een ideale bron.² Verder zijn er de proefschriften van H. Kokken en J. Ward, maar deze beslaan slechts een relatief korte periode van het uitgegeven materiaal te weten 1477-1494 en 1506-1515.³ Deze auteurs houden zich vooral bezig met een inhoudelijke analyse van de dagvaarten. Een prosopografische analyse van de deelnemers aan de dagvaarten ging het kader van hun boeken ver te boven. Ze is echter wel noodzakelijk omdat ze inzicht biedt in de werking van de Staten als instelling.⁴ Ik heb dat zelf aan kunnen tonen in mijn proefschrift over de ambtenaren van de Raad en Rekenkamer van Holland en Zeeland in de vijftiende eeuw. Juist voor het bestuderen van de relaties van de vorstelijke ambtenaren met de stedelijke politieke elites vormen de dagvaarten een onuitputtelijke bron.⁵

In dit artikel wil ik ingaan op een aspect van de dagvaarten dat nauw verbonden is met deze personenanalyse. Ik wil me verdiepen in de onderhandelingstechnieken van de deelnemers aan de dagvaarten en heb hiervoor een onderwerp uitgekozen dat frequent op de agenda voorkwam, namelijk de beden. In Holland moest de vorst zelf om financiële steun van zijn onderdanen komen vragen en moest hij hier gegronde redenen voor kunnen aanvoeren. De traditionele redenen om deze belastingen te vragen waren ridderslag, huwelijk en de betaling van een losgeld, maar in de loop van de tijd kwamen daar steeds meer andere zaken bij. Zo was het in Vlaanderen, Brabant en Zeeland inderdaad gebruikelijk om bij de inhuldiging om een nieuwe bede te vragen maar in Holland bestond die traditie niet. In ieder geval werd de vorst aan het einde van de middeleeuwen financieel steeds meer afhankelijk van de beden.⁶

In Holland betaalden de steden het grootste gedeelte van deze belastingen. In ruil voor toekenning van beden verwachtten de steden een tegenprestatie van de vorst in de vorm van bijvoorbeeld nieuwe privileges.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de steden de boventoon voerden tijdens de onderhandelingen. Om de beden te financieren voldeden de reguliere inkomsten uit de accijnzen niet meer en kregen de steden toestemming om lijfrenten te verkopen. De financiële druk die dit voor de stadsbesturen opleverde, liep aan het eind van de vijftiende eeuw dusdanig op dat verschillende Hollandse steden surseance van betaling moesten aanvragen voor de betaling van lijf- en erfrenten.⁷ Het is daarom goed om te kijken door welke mechanismen de Hollandse steden gedwongen werden om nieuwe beden te accepteren en nieuwe schulden aan te gaan. Ik concentreer mij op de jaren 1493-1494. De beden waarover toen onderhandeld werd, waren de laatsten die vooraf gingen aan de zogenaamde 'Enqueste', het onderzoek dat zou leiden tot een andere verdeling van de bedelasten. Ik probeer de onderhandelingen in een kort bestek samen te vatten waarbij ik op de volgende aspecten de nadruk zal leggen. Wie onderhandelden er namens de vorst met de Hollandse Staten? Wie vertegenwoordigden de Staten? Welke onderhandelingsstechnieken werden toegepast door de vorst en zijn ambtenaren enerzijds en de Statenvertegenwoordigers anderzijds en wat zegt dit over de politieke cultuur in Holland aan het einde van de vijftiende eeuw?

Bedeversoek

Het is moeilijk om precies het begin van de onderhandelingen vast te stellen, maar laten we voor het gemak de dagvaart van begin augustus 1493 te Leiden nemen.⁸ Deze bijeenkomst was eigenlijk een voorbereiding op een dagvaart van de Staten Generaal later die maand te Mechelen. Namens de vorst waren aanwezig de stadhouder Jan van Egmond, de raadsheeren Cornelis van Dorp en Jacob van Almonde en de secretaris Frank van Nesse. Deze lieden, allen werkzaam bij het Hof van Holland, brachten namens de vorst het bedeverzoek over. Er waren flink wat steden en edelen uitgenodigd voor deze dagvaart maar alleen de vertegenwoordigers van Haarlem, Delft, Amsterdam, Dordrecht en Gorinchem kregen wijn geschonken door het Leidse stadsbestuur, het bewijs van hun daadwerkelijke aanwezigheid. Namens de Staten waren verder de landsadvocaat Jan Boudijnsz., Jan Stalpaard, Roelof Hermansz. en Willem Heerman aanwezig. Over de gevraagde bede van 80.000 rijns gulden, bestemd voor 'den knechten ende luyden van wapene, leggende binnen der stede van Atrecht', was men positief. Op 6 augustus 1493 besloot men om tijdens de Staten Generaal te Mechelen tussen de 12.000 en 16.000 rijns gulden toe te kennen. De Staten gingen bij deze toekenning uit van het vijfde deel dat Holland en Zeeland traditioneel aan het totale bedebetrag bijdroegen. Van dit bedrag zou Holland twee derde en Zeeland een derde deel voor zijn rekening nemen. Naast de 80.000 rijns gulden vroegen de vorstelijke onderhandelaars ook een bijdrage in de 200.000 rijns gulden die jaarlijks gedurende drie jaar voor het 'onderhouden den state van mijnen genadigen heere den ertshertoge', Filips de Schone, moest worden opgebracht. De minderjarige prins kon immers niet van de wind leven. Daarover moest later maar te Mechelen verder worden onderhandeld, zo werd in Leiden besloten.

De vorstelijke vertegenwoordigers hadden echter nog veel meer op hun verlanglijstje staan. Zo vroegen zij ten eerste nog een bedrag van 20.000 kronen bestemd voor het directe levensonderhoud (tot Kerstmis van dat jaar) van de jonge Filips. Later kwam daar nog een bedrag bij voor zijn zus Margareta van Oostenrijk en werd de totale gevraagde som verhoogd tot 40.000 kronen. Bovendien wilden de onderhandelaars dat de Staten zouden bijdragen aan de 'gratuyteit' van 22.000 gouden kronen voor 'enige grote heeren uut Vranckrijck'. Dit bedrag hadden de ambassadeurs, onder wie de heren van Nassau en Walhain, tijdens de vredesonderhandelingen te Senlis in mei 1493 beloofd aan de naaste adviseurs van koning Karel VIII van Frankrijk.⁹ De term 'gratuiteit' duikt in de Nederlandstalige administratieve bronnen voor het eerst op in de jaren tachtig van de vijftiende eeuw. Het was in administratieve zin de opvolger van de hoofsheid en kan gedefinieerd worden als 'een geschenk in de vorm van geld dikwijls als tegenprestatie voor geleverde diensten'.¹⁰ In de Bourgondisch-Franse verhoudingen was het niet ongebruikelijk dat topadviseurs van de vorst werden omgekocht door de tegenpartij. Zo werden bij het verdrag van Atrecht van september 1435 eerste kamerling Antoine de Croy en kanselier Nicolaas Rolin omgekocht door de Franse koning. Het is duidelijk de vragende partij die betaalt: terwijl in 1435 de Fransen aandrongen op vrede waren het in 1493 de Bourgondiërs.

De gevraagde extra bedragen kunnen geenszins als reguliere bedden worden beschouwd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de gedeputeerden die naar de Staten Generaal te Mechelen werden gestuurd een negatief advies meekregen over het verzoek van deze buitengewone bedden. De stadhouder seinde de stadhouder-generaal Albrecht van Saksen op 12 augustus 1493 alvast in over de weigerachtige houding van de Staten.¹¹

De onderhandelingen

Nog diezelfde dag reisde een Leidse delegatie naar Mechelen voor een vergadering van de Staten Generaal om over dezelfde punten te spreken. Namens Gouda ging Jan Hendriksz. die onderweg 'seer siec van de coerst' werd, terwijl Jan Boudijnsz. in naam van de Staten de vergadering bijwoonde. Men zette eerst in op het laagste bod van 12.000 rijns gulden waarmee de vorst natuurlijk 'niet tevreden en is'.¹² Het is niet duidelijk hoe de vorst deze ontevredenheid omzette in politieke druk. Het nieuws dat keizer Frederik III, de vader van Maximiliaan, was overleden, moet de onderhandelingen echter hebben beïnvloed. De Staten Generaal drongen toen namelijk aan op een meerderjarigheidsverklaring van de vijftienjarige Filips de Schone en diens inhuldiging als nieuwe landsheer.¹³

In ieder geval was er van 9 tot 11 september een nieuwe dagvaart te Schiedam waar over de inhuldiging van Filips met een delegatie van het Hof van Holland werd overlegd. De Staten bleven tegenover de vorstelijke vertegenwoordigers bij hun bod van 12.000 rijns gulden. Bovendien weigerden zij nog steeds in te stemmen met de bedragen voor het levensonderhoud van Filips en zijn zus Margareta en de gratuiteit voor de ambassadeurs.¹⁴ Stadhouder Jan van Egmond kon hier natuurlijk niet tevreden mee zijn en zette de steden verder onder druk. De steden zou-

den pas een octrooi voor nieuwe accijnsheffing (het molengeld) ter financiering van de toegezegde beden krijgen als ook zou worden ingestemd met de andere financiële eisen. De steden gingen hier wijselijk niet op in.¹⁵ Er volgde een nieuwe dagvaart te Mechelen en de boel werd flink vertraagd.¹⁶

Eind oktober lieten de raadsheren op een dagvaart te Den Haag weten dat het 'zijne genaden zeere vervremden dat him geen antwoirde en quam van sijne begeerten van den 200.000, van den 40.000 ende van den 22.000 cronen'.¹⁷ Vervolgens werd er ongetwijfeld onderhandeld achter de schermen – de editie van de dagvaarten laat hier niets over los – want begin december besloten de Staten tot een soort *package deal*: men verdubbelde de reeds toegekende 12.000 rijns gulden voor de gevraagde drie bedragen (80.000, 40.000 en 22.000 kronen). Leiden stelde wel als voorwaarde dat er 'geen vreemde noch utlandige heeren noch personen up ten sloten van den lande nae uutrijsinge ende inhouden die privilege van den lande, ende bijsonder van den slote tot Woerden dair heere Willem van Schouwenberch op is, dat men die of ende van den slote doen sel ende dat sel comen uut den molengelde ende anders niet.'¹⁸ Blijkbaar waren er buitenlandse lieden op de Hollandse sloten gestationeerd en men was hier niet van geporteerd.

Dit besluit werd eind januari 1494 te Mechelen medegedeeld aan de vorst die natuurlijk teleurgesteld reageerde: 'mit welker antwoirde mijn genadige heere niet tevreden en is dan nympt die in cortinge van zijn begeerte, ende sell commissairen hier senden om die van den Staten van desen landen te instrueren'. Er zouden commissarissen naar Holland komen die een doorbraak moesten forceren in de onderhandelingen. In Leiden schatte men al in dat men gedwongen zou zijn 'yet hoger te consenteren'.¹⁹

Druk van bovenaf

Het zou nog tot eind februari duren voordat de president van de Grote Raad, Thomas de Plaine, in eigen persoon naar Holland zou komen om orde op zaken te stellen. Hij werd vergezeld door tesorier-generaal Hugo du Mont. Op een eerste bijeengeroepen dagvaart te Den Haag was de opkomst groot: van vorstelijke zijde waren naast De Plaine en Du Mont, de stadhouder en de voltallige Raad en Rekenkamer aanwezig, terwijl van de kant van de onderdanen 'die edele van den lande in groten getale mitsgaders die grote steden ende die cleyne' *acte de présence* gaven.²⁰ De Leidse tesoriersrekeningen bieden ons een gedetailleerd inzicht in de gevolgde onderhandelingsstrategie van De Plaine enerzijds en de stad Leiden anderzijds. Allereerst zette De Plaine zijn ongenoegen uiteen over de schamele toezegging van 24.000 rijns gulden. Zijn openingsbod was dan ook fors hoger en bedroeg 43.066 rijns gulden. De Staten verzochten toen om het doen van ruggespraak want zij hadden 'gheen last en te consenteren'. De Plaine gaf hen 3-4 dagen 'ende niet langer'.

In Leiden besloot men op 5 maart eerst maar eens met de andere steden te overleggen. In ieder geval stond vast dat de vorst een octrooi zou moeten afgeven waarmee middelen gemobiliseerd konden worden

om de gevraagde bedragen te kunnen betalen, bijvoorbeeld door middel van het molengeld. Op 6 maart vertrok de Leidse delegatie weer naar Den Haag waar men met de edelen en andere steden besloot om het bod te verhogen tot 32.000 rijns gulden, het maximaal haalbare: 'ende dat men bidden soude mijn heere den president aengesien die armoede van den lande in den name van mijnen genadigen heere up desen tijt tevreden willen wesen.' De Plaine ging echter niet akkoord en dreigde dat hij de soldaten 'assignatie' zou geven op de onderdanen van Holland; als de huurlingen hun geld niet goedschiks konden krijgen, dan kon het altijd ook nog kwaadschiks. Hij stelde de Staten 'grote profijten' in het vooruitzicht als zij nu aan zijn wensen zouden toegeven. Als ze daar niet aan zouden voldoen, dan mochten ze het de landsheer echter zelf gaan vertellen want hij paste daarvoor.²¹

De Staten waren na nieuw onderling beraad gevoelig voor zijn argumenten want ze verhoogden hun bod nu tot 38.000 rijns gulden. De Plaine zag in dat hij het onderste uit de kan had gehaald en accepteerde dit bedrag 'zeer danckeliken in den name van mijnen genadige heere'. Tegelijkertijd probeerde hij toch nog iets van de gratuititeit los te peuteren: slechts 2.000 van de 8.000 gouden gulden aan onkosten. De steden zagen dat aanvankelijk niet zitten maar stemden uiteindelijk wel toe.²²

Dordrecht claimde van oudsher vrijstelling van betaling van de bede en ook al stelde dit privilege in de tweede helft van de vijftiende eeuw niet al teveel meer voor, iedere keer wist de stad op een lager aandeel dan de andere steden gezet te worden. Zij kon hierbij gebruik maken van haar stemrecht, als eerste na de Ridderschap, dat tegenover de vertegenwoordigers van de vorst in stelling kon worden gebracht. Zo betaalde de stad op 13 maart aan De Plaine en Du Mont respectievelijk 25 en 10 pond groten vanwege 'zonderlinge diensten' die zij Dordrecht geleverd hadden in het kader van deze dagvaart. Ongetwijfeld hebben de commissarissen ervoor gezorgd dat de stad uiteindelijk niet meer dan 1/23 deel van de bede zou hoeven op te brengen.²³

De andere steden waren hier niet echt blij mee. De zetting van de bede was dan ook een lastig onderwerp waarbij het moeilijk was iedereen te vriend te houden. Het totale bedrag moest worden omgeslagen over de contribuanten waarbij iedereen natuurlijk probeerde er zo voordelig mogelijk af te komen.²⁴ Er werd weer vergaderd en de steden konden het niet eens worden. Zij verschilden met name van mening over hoe de toegezegde bedden opgebracht moesten worden: door het reeds genoemde molengeld of anderszins bijvoorbeeld via een omslag 'na der ouder sciltaale' of via een honderdste penning in de ogen van sommigen de 'rechtverdichste manier'. Ten einde raad vroegen de steden aan De Plaine of hij misschien zou willen blijven totdat ze tot een akkoord waren gekomen. De Plaine stemde toe maar na drie dagen onderhandelen was men nog geen stap verder. De Plaine besloot daarom in overleg met de Raad tot uitstel van twee maanden. In de tussentijd moesten commissarissen 'die den laste van den lande van Hollant ende Vrieslant oversien souden ende hem dairvan informeren om bij mijn genadige heere dair op een staet gestelt te worden die den landen drageliken ware, ende dair naer hoirluyder ommeslagen te maken, ende soe wye meest bezwairt ende verarmt wair, dat die minste gave etc.' Het resultaat moest dus zijn dat

iedereen naar draagkracht zou bijdragen aan de bede.²⁵ Dit onderzoek, de 'Enquête', zou uiteindelijk in mei en juni onder leiding van De Plaine en Du Mont plaatsvinden, zonder dat er vertegenwoordigers van de Staten bij betrokken waren.²⁶

Analyse

Welke algemene patronen kunnen we nu destilleren uit de onderhandelingen over deze buitengewone beden? Wat leren deze gegevens ons over de verhouding tussen vorst en onderdanen aan het einde van de vijftiende eeuw? Aan de langlopende tienjarige termijnen van de beden zoals die tussen 1452 en 1490 werden toegekend was een einde gekomen. In plaats daarvan vroeg de vorst hoge bedragen die op relatief korte termijn door de onderdanen moesten worden opgehoest.²⁷ Deze bedragen stapelden zich op, dit tot ongenoegen van de onderdanen. Er was niet alleen geld nodig voor de reeds uitgevoerde oorlogshandelingen maar ook voor de vrede met Frankrijk en voor het levensonderhoud van de kinderen van Maximiliaan.

De vorst slaagde er duidelijk niet in om de Staten te bewegen tot een snelle betaling van de gevraagde sommen. Tussen de eerste dagvaart (1 augustus) en de eerste inning van de bedegelden (Pinksteren 1494, oftewel 18 mei) liggen bijna tien maanden. Holland, en met name de stad Leiden, bleek een echte dwarsligger tijdens deze onderhandelingen.²⁸ In de vijftiende eeuw duurden de bede-onderhandelingen in Holland over het algemeen langer dan die bijvoorbeeld in Vlaanderen.²⁹ De duur was afhankelijk van de mate waarin vorst en onderdanen van opvatting verschilden over de hoogte van het bedrag, de looptijd van de bede en de privileges die de vorst als tegenprestatie zou verlenen.³⁰ Die opvattingen lagen in deze casus ver uiteen. Verder traineerden de steden de onderhandelingen door te willen overleggen met het thuisfront – veroorzaakt door het beperkte mandaat dat zij meekregen – en vervolgens met elkaar.

De plaatselijke vertegenwoordiging van de vorst (de stadhouder en de Raad) slaagde er niet in om een beslissing af te dwingen. Er werd wat geprobeerd maar van een doortastende politieke strategie van de stadhouder was geen sprake. Mogelijk was de onderhandelingspositie van de stadhouder zwak omdat hij weinig te bieden had in ruil voor de beden. De vorst kreeg pas schot in de zaak toen hij zwaarder geschut inzette. De president van de Grote Raad, Thomas de Plaine, met een financiële achtergrond en gepokt en gemazeld in de Bourgondische staatsinstellingen,³¹ was bij uitstek geschikt voor dit werk. Hij was niet alleen een slimme jurist die leiding kon geven aan het belangrijkste gerechtcollege in de Nederlanden, hij was ook een gewiekste onderhandelaar. Hij speelde het spel hard en zette hoog in; hij vroeg immers bijna twee keer zoveel als de Staten hadden geboden. Vervolgens liet hij maar langzaam zijn vraagprijzen zakt en zette tegelijkertijd de Staten onder druk met allerlei dreigementen. Het belang van bovengewestelijke ambtenaren als De Plaine en Du Mont werd in de loop van de vijftiende eeuw steeds groter. Niet belemmerd door lokale bindingen of netwerken werden zij door de vorst op beslissende momenten ingezet. Toch slaagden zelfs zij er ook niet in om

een substantieel gedeelte van het gevraagde bedrag op tafel te krijgen.

Van de kant van de onderdanen krijgen we eigenlijk een vertekend beeld. Door de gedetailleerde Leidse bronnen – niet alleen de vroedschaps-resoluties maar ook de rekeningen bieden veel gedetailleerde informatie – zijn we vooral over het standpunt van deze stad goed ingelicht. Slechts sporadisch komen we iets te weet over de strategie van de vertegenwoordigers van de andere steden. Ook over de houding van de ridderschap op de dagvaarten is weinig bekend, ook al weten we, opnieuw uit Leidse bron, dat bijvoorbeeld de ridderschap in deze jaren positief stond tegenover bedeverzoeken van de vorst; logisch want de edelen betaalden zelf niet mee en wentelden de lasten af op het platteland.³²

Conflict of consensus?

Uit de onderhandelingen blijkt dat de echte knopen niet op de dagvaarten werden doorgehakt. De gedeputeerden kregen geen mandaat mee om beslissingen te nemen; eerst moest ruggespraak met het thuisfront gepleegd worden. Men was echter vasthoudend en trok lange tijd gezamenlijk op. Uiteindelijk viel het front toch uiteen waarbij het belangrijkste twistpunt de financiering van de gevraagde beden was. Dordrecht koos traditioneel voor zijn eigen belang en benadrukte dat middels een gift aan De Plaine. Niet alleen Dordrecht stelde overigens een groot vertrouwen in de president. De Staten smeekten hem bijna hen te helpen bij het vinden van een oplossing. Hieruit blijkt de ambivalente houding van de stedelijke politieke elites tegenover topambtenaren als De Plaine. Zij hadden beiden een zekere verantwoordelijkheid jegens de vorst. De stedelijke elites waren heus wel gevoelig voor de financiële problemen van de landsheer. Alleen samen met een vorstelijke vertrouweling kon een oplossing gevonden worden. De Staten streefden daarom eerder naar consensus en probeerden te vermijden dat het conflict tot het bittere einde uitgevochten moest worden.

De achting voor De Plaine blijkt ook uit de gratuiteit die de Staten hem na afloop uit dank uit de belastingopbrengsten toekenden. Het was niet alleen het hoogste bedrag (500 pond van 40 gr.) dat toen aan een ambtenaar werd toegekend maar het werd ook nog eens vermomd als een huldigingsgeschenk: 'om zijn eerste incompst herwaerts over tot zijnen willicome om die saicken van den landen te helpen dirigeeren'.³³ Het bedrag maakte deel uit van een totaalpakket van 2.000 gulden aan gratuiteiten, dat speciaal werd omgeslagen over de onderdanen, bestemd voor de ambtelijke top van de Grote Raad en het Hof. Welkoms- of huldigingsgeschenken werden dus niet alleen aan de vorst of zijn plaatsvervanger gegeven maar ook aan andere topambtenaren. Dergelijke cadeaus waarmee vroeger de relatie tussen vorst en onderdanen werd gevestigd of bekrachtigd, sijnelden dus in het groter gegroeide staatsverband door naar lagere administratieve echelons. Voor het stadsbestuur was een goede informatievoorziening van belang voor het voeren van een optimale strategie ten opzichte van politieke of juridische medespelers of tegenstanders. Men moest daarom op de welwillendheid van de sleutelfiguren in het informatie-systeem kunnen rekenen. Niet alleen in de onderhandelingen maar

ook in de verdeling van deze gratuiteiten komt naar voren dat de echte beslissers in Mechelen en niet in Den Haag te vinden waren.³⁴

NOTEN

- 1 In de afgelopen jaren kon ik voortdurend een beroep doen op Hans Smit om de reeds gereconstrueerde maar nog niet gepubliceerde dagvaarten voor de periode 1477-1506 in te zien. Een eerste resultaat presenteerde ik reeds op de International Social Science History Conference in maart 2006 te Amsterdam. Dit artikel is een uitgewerkte versie van die lezing.
- 2 J.G. Smit, *Vorst en onderdaan. Studies over Holland en Zeeland in de late middeleeuwen* (Leuven 1995) 89-411.
- 3 H. Kokken, *Steden en staten. Dagvaarten van steden en Staten van Holland onder Maria van Bourgondië en het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1494)* (Den Haag 1991); J.P. Ward, *The cities and states of Holland (1506-1515). A participative system of government under strain* (Proefschrift Leiden, 2001).
- 4 W.P. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijden (1384-1506)* (Brussel 1978) 555.
- 5 M. Damen, *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)* (Hilversum 2001) 335-418.
- 6 Met dank aan de informatie die Robert Stein mij verstrekke op basis van een hoofdstuk in zijn boek in wording over Bourgondische staatsvorming. Zie verder P.J. Blok, 'De financiën van het graafschap Holland', *BVGO* 3e reeks 3 (1886) 36-130 en J.A.M.Y. Bos-Rops, 'Van incidentele gunst tot jaarlijkse belasting: de bede in het vijftiende-eeuwse Holland' in: J.Th. de Smidt e.a. ed., *Fiscaliteit in Nederland. 50 jaar Belastingmuseum "Prof. Dr. van der Poell"* (Zutphen-Deventer 1987) 21-32.
- 7 J.W. Marsilje, 'Les modes d'imposition en Hollande, 1477-1515', *PCEEB* 28 (1988) 159-171.
- 8 H. Kokken en M. Vrolijk (eds.), *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544, IV: 1477-1494. Tweede stuk: Teksten* (Den Haag 2007) (hierna *Dagvaarten IV*) nr. 915.
- 9 *Dagvaarten IV*, nr. 915. Het gaat hier waarschijnlijk onder andere om de hertogen van Orléans en Bourbon, de graven van Angoulême en Vendôme en de prins van Oranje: Ibidem, nr. 909e.
- 10 Het is afgeleid van het Franse 'gratuité' (dat weer komt van het Latijn 'gratuitus'), en is ongetwijfeld ingeburgerd door de Frans sprekende ambtenaren en hovelingen van het bovengewestelijke bestuursniveau. *Woordenboek der Nederlandsche taal. Aanvullingen II* (Den Haag 2001) 3710-3712. Zoals Tracy heeft aangetoond werd de gratuiteit in de zestiende eeuw een vast onderdeel van de politieke cultuur in Holland. Toen waren het bedragen die bovenop de bedden geheven werden door de ontvanger van de Staten van Holland. Het geld was bestemd voor de landvoogdes van de Nederlanden en de stadhouder van Holland en Zeeland. P.A. Meilink, *Inventaris van de archieven van de Staten van Holland voor 1572*. H.J.Ph.G. Kaajan ed. (Den Haag 1993) xvii-xviii. Zie verder over de

- toekenning van gratuiteiten door de Staten in de periode 1519-1566 J.D. Tracy, 'The taxation system of Holland during the reigns of Charles V and Philip II, 1519-1566', *Economisch en sociaal-historisch jaarboek* 48 (1985) 71-117, aldaar 115-117.
- 11 *Dagvaarten* IV, nr. 915.
- 12 *Dagvaarten* IV, nr. 916.
- 13 *Dagvaarten* IV, nr. 917. Kokken, *Steden*, 273.
- 14 *Dagvaarten* IV, nr. 920.
- 15 *Dagvaarten* IV, nr. 923.
- 16 *Dagvaarten* IV, nr. 924.
- 17 *Dagvaarten* IV, nr. 928.
- 18 *Dagvaarten* IV, nr. 930.
- 19 *Dagvaarten* IV, nr. 936.
- 20 *Dagvaarten* IV, nr. 941.
- 21 *Dagvaarten* IV, nr. 941.
- 22 Zie de betaling van de gratuiteit van 2.000 gulden in NA, Archief Staten van Holland (hierna ASH) inv. nr. 1715 f. 17r.
- 23 *Dagvaarten* IV, nr. 941; Kokken, *Steden*, 224-225.
- 24 Bos-Rops, 'Van incidentele gunst', 26-29; Damen, *De staat van dienst*, 345-349.
- 25 *Dagvaarten* IV, nr. 941.
- 26 *Dagvaarten* IV, nr. 951; Kokken, *Steden*, 225-227; R. Fruin (ed.), *Enquete ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in den jaere MCCCCXCIII* (Leiden 1876). Zie voor de verdere betrokkenheid bij Hollandse zaken in de tweede helft van 1494 en 1495 Hans Smit, 'Aartshertog Filips van Oostenrijk, (keizer) Karel (V) en Filips (II)', in: J.A.M.Y. Bos-Rops, J.G. Smit en E.T. van der Vlist, *Holland bestuurd. Teksten over het bestuur van het graafschap Holland in het tijdvak 1299-1567* (Den Haag 2007) 393-504, aldaar 403, 410.
- 27 Kokken, *Steden*, 217-221.
- 28 R. Wellens, *Les États Généraux des Pays-Bas des origines a la fin du règne de Philippe le Beau (1464-1506)* (Heule 1974) 230, 232 noot 60.
- 29 Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 381; Damen, *De staat van dienst*, 340-341.
- 30 Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 385; Ward, *The cities*, 145.
- 31 H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen 2001) 278-279.
- 32 Zie bijvoorbeeld *Dagvaarten* IV, nr. 909d.
- 33 NA, ASH 1715 f. 17r.
- 34 M. Damen, 'Corrupt of hoofs gedrag? Geschenken en het politieke netwerk van een laat-middeleeuwse Hollandse stad', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 2 (2005) 68-94, aldaar 82-93.

